

ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ З ПИТАНЬ ЧЕСТІ І ГІДНОСТІ ЛЮДИНИ (ЩОДО КРИТИКИ ПУБЛІЧНИХ ОСІБ)

Автором рассмотрены основные положения практики Европейского суда по правам человека по вопросам чести и достоинства человека (в отношении критики публичных лиц). Предложены пути использования указанных положений в уголовном праве Украины, а именно в научной сфере, правотворческой деятельности, правоприменение.

The author considers main European Court of Human Rights rulings on honor and dignity issues (concerning public persons criticism). The ways of their implementation to Criminal Law of Ukraine are submitted mainly in scientific, legislative and enforcement domains.

Часто право на свободу висловлювань і право на повагу честі і гідності людини зіштовхуються між собою. Нерідко право на свободу висловлювань фізично неможливо реалізувати, не викликавши негативних емоцій в інших осіб. У цьому зв'язку необхідно звернутися до відповідної практики Європейського суду з прав людини (далі – Суд). Відповідно до ч. 1 ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. [1] суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини та основних свобод від 04.11.1950 р. (далі – Конвенція) [2] та практику Суду як джерело права. Колізії між положеннями міжнародних договорів, які діють в Україні, і положеннями нормативно-правових актів, прийнятих національним законодавцем України, вирішуються на користь відповідних положень міжнародних договорів. Тобто відповідні положення нормативно-правових актів, прийнятих національним законодавцем України, не підлягають застосуванню судами України, а, натомість, ними підлягають застосуванню відповідні положення міжнародних договорів, які діють в Україні. Позиції Суду є обов'язковими для України.

Суд шляхом тлумачення Конвенції встановлює баланс між правом на свободу висловлювань і правом на повагу честі і

гідності людини, який існує в демократичному суспільстві. Відповідно до ст. 10 Конвенції і практики Суду зазначений баланс полягає в такому.

Кожен має право на свободу вираження поглядів (це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів), за виключенням обмежень з боку держави, які одночасно відповідають таким умовам: 1) передбачені в законі; 2) мають правомірну мету, тобто є необхідними в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду; 3) є необхідними в демократичному суспільстві, тобто відповідають нагальній суспільній потребі, є пропорційними (домірними) правомірній меті, яка переслідувалась при їх застосуванні, а також є відповідно і достатньо обґрунтованими національними органами влади для виправдання втручання. Як правило, Суд визнає дотримання державами критеріїв першого і другого обмежень. Більше уваги Суд приділяє дотриманню критеріїв третього обмеження. Такі критерії Суд розглядає залежно від того, кого стосуються висловлювання, які посягають на честь і гідність, і залежно від того, хто є автором таких висловлювань.

Багато уваги Суд приділяє висловлюванням, які мають місце при обговоренні політичних питань і політиків у цьому зв'язку. Встановлені у цьому відношенні Судом стандарти є такими.

Рішення у справі «Обершлік проти Австрії», 1991 р. стосується таких обставин. Генеральний секретар Ліберальної партії Австрії Вальтер Грабхер-Мейер у ході виборної кампанії по телебаченню запропонував збільшити на 50 % розмір сімейної допомоги жінкам-громадянкам Австрії і зменшити на 50 % цю ж допомогу жінкам-емігрантам. При цьому він послався на нібито аналогічний досвід інших європейських країн. Віденський журналіст Герхард Обершлік (головний редактор журналу «Форум») у вказаному журналі відзначив, що така пропозиція відповідає філософії і цілям націонал-соціалізму, передбаченим в Маніфесті 1920 р. В Австрії Обершліка було засуджено за такий злочин як дифамація.

Але Суд дійшов висновку, що таке засудження є порушенням статті 10 Конвенції. Суд вказав, що свобода слова є однією з опор

демократичного суспільства, основоположною умовою прогресу і самореалізації кожного індивіду. Суд зазначив, що за умов дотримання вказаних обмежень така свобода стосується не лише інформації чи ідей, що розглядаються як необразливі чи зустрічаються байдуже, але й до образливих, і таких, що шокують чи непокоять. Такі вимоги плюралізму, толерантності та лібералізму, без яких немає демократичного суспільства. Отже, порівняння зазначеної пропозиції із ідеями націонал-соціалізмом є законним, а втручання з боку держави (вирок) є незаконним, оскільки воно не було необхідним в демократичному суспільстві [3].

В рішенні Суду у справі «Українська Медіа Група проти України», 2005 р., Суд стосовно висловів «другий Юрик для бідних Йориків, або українська модифікація Лебеда», «наша і ваша Наташа», «страховисько», «гучномовець Адміністрації Президента, який виконує роль Жириновський в Україні» (які стосувалися лідера Прогресивної соціалістичної партії України Н. Вітренко) зазначив, що відповідні публікації містили критику жорсткою, полемічною, саркастичною мовою. Немає сумніву, що вони були образливими і навіть такими, що шокують. Але такі висловлювання є законними незважаючи на їх образливий, і, ймовірно, такий, що шокує, характер. Справа в тому, що політик, обираючи професію, робить себе відкритим для різкої критики і прискіпливої уваги, і цей тягар має бути прийнятий політиком. Суд вказав, що рішення українського суду, який визнав порушення права на повагу до честі та гідності людини, самі порушують право на свободу висловлювань, оскільки не було необхідним у демократичному суспільстві (було непропорційним правомірній меті).

При цьому Суд зробив посилання на такі положення із своєї практики: в межах ст. 10 Конвенції сфера для обмеження політичних висловлювань або дебатів стосовно питань, які становлять суспільний інтерес, є дуже малою (рішення у справі «Сюрек проти Туреччини» (№ 1), 1999 р. [4]); межі прийнятної критики щодо політиків, які діють в такій іпостасі, є ширшими, ніж щодо приватних осіб, оскільки політик свідомо відкриває кожне своє слово і дію для прискіпливого аналізу з боку журналістів і громадськості та повинен бути більш толерантним до критики; (рішення у справі «Лінгенс проти Австрії», 1986 р. [5]); свобода журналістики допускає певне перебільшення або провокації у судженнях (рішення у справі «Прагер та Обершлік проти Австрії», 1995 р. [6]); право розповсюджувати інформацію та ідеї стосується не тільки

інформації та ідей, які сприймаються позитивно або розглядаються як необразливі і малозначні, але і таких, що ображають, обурюють і викликають занепокоєння. Такими є вимоги плюралізму, толерантності і широти поглядів, без яких є неможливим демократичне суспільство (Рішення у справі «Хендісайд проти Сполученого Королівства», 1976 р. [7]) [8].

В рішенні у справі «Хендісайд проти Сполученого Королівства», 1976 р. Суд зазначив, що свобода вираження поглядів становить суттєве підґрунтя демократичного суспільства та основну умову його прогресу й розвитку кожної особистості [7].

Обставини справи «Обершлік проти Австрії» є такими. Австрійський політик Йорг Гайдер у своєму публічному виступі сказав, що всі солдати, які пройшли Другу світову війну, незалежно від того, на якій стороні вони воювали, боролися за мир і свободу, і запропонував надати виключний привілей на свободу думки. Обершлік в статті «Ідіот, не нацист» зазначив, що Гайдер не є нацистом, оскільки не належить до зазначених солдатів, яким він запропонував надати привілей на свободу думки, а є ідіотом, який намагається позбавити себе такого права. Обершліка в Австрії було визнано винним в наклепі і образі. В рішенні у справі «Обершлік проти Австрії», 1997 р. Суд зазначив, що висловлювання Обершліка були дуже провокаційними й викликали певне обурення. Проте вони були частиною політичної дискусії. Слово «ідіот» не було непропорційним до обурення, викликаного висловлюваннями Гайдера, та в полемічному контексті всієї статті Обершліка воно не може вважатися наклепом чи образою [3].

Відповідно до рішення Суду у справі «Фельдек проти Словаччини», 2001 р. Суд визнав порушенням ст. 10 Конвенції рішення судів Словаччини, якими журналіста Фельдека було зобов'язано оприлюднити спростування його заяв про «фашистське минуле» міністра освіти і культури Словаччини Душана Слободніка. Фельдек обвинуватив в публікації міністра в співробітництві з фашистами під час окупації Словаччини і зазначив, що це може негативно вплинути на імідж Словаччини. Судовий спір стосувався вислову «фашистське минуле». Суди Словаччини дійшли висновку, що зазначений термін позначає, що особа пропагувала фашизм або активно сприяла фашизму.

В рішенні Суд зазначив, що твердження Фельдека є оціночним судженням, правдивість якого не може підлягати доведенню. Твердження було висловлене в контексті вільних дебатів з

питань, що становлять суспільний інтерес (політичний розвиток Словаччини у світлі її історичного минулого). Твердження стосувалося публічної особи, міністра уряду. Суд не погодився із зазначеним розумінням вислову «фашистське минуле», яке було надане словацькими судами, вказавши, що зазначений вислів є достатньо широким і дозволяє мати читачам різну уяву про його зміст і значення. Одним із них може бути те, що особа брала участь у фашистській організації, будучи її членом, навіть якщо це не супроводжувалося конкретно діяльністю щодо пропагування фашистської ідей. Оскаржуване втручання, як вирішив Суд, не було необхідним у демократичному суспільстві [9].

Відповідно до рішення Суду у справі «Кархуваара та «Ілталехті проти Фінляндії» Суд визнав порушенням ст. 10 Конвенції притягнення до відповідальності газети і засудження її редактора за втручання в приватне життя у зв'язку згадуванням парламентаря у звіті про кримінальну справу проти його чоловіка. Як зазначив Суд, покарання за такі дії є недомірним в демократичному суспільстві, особливо у випадку, коли мова йде про інформацію щодо представника влади [10].

Обставини справи «Йерузалем проти Австрії» є такими. Відбувалися дебати з питань допомоги організації, яка підтримувала сім'ї, діти в яких стали членами сект. При цьому пані Йерузалем заявила, що одна приватна організація має ознаки тоталітарної секти (установи, що має тоталітарний характер, проявляє фашистські нахили і має ієрархічну структуру, що, як наслідок, негативно впливає на психологічний стан їх членів або послідовників). Суд Австрії дійшов висновку, що зазначене судження є судженням факту, яке не відповідає дійсності, і заборонив Йерузалем такі висловлювання в подальшому.

В рішенні Суд зазначив, що межі дозволеної критики є ширшими щодо політиків, які діють у такій своїй якості, ніж щодо приватних осіб, оскільки перші невідворотно і свідомо відкривають себе для прискіпливого розгляду висловлювань і дій як з боку журналістів, так і з боку широкої громадськості. Політики повинні виявляти більший рівень толерантності, особливо коли вони самі оприлюднюють заяви, що можуть бути піддані критиці. Разом із цим відповідні приватні організації активно діяли у сфері, яка становить суспільний інтерес (політика боротьби з наркотиками). Тому такі організації мають більший рівень толерантності щодо критики, коли їх опоненти розглядають їх цілі та засоби при

обговоренні. Суд, на відміну від австрійський судів, зазначив, що вказане судження є оціночним, а не судженням факту. Суд визнав порушення Австрією ст. 10 Конвенції [11].

В рішенні у справі «Фуентес Бобо проти Іспанії», 2000 р., Суд визнав, що висловлювання «п'явки», особи, які «паскудять на ... робочих», які адресувалися директорам публічної телерадіокомпанії TVE співробітником цієї компанії Фуентесом Бобо і були висловлені під час прямого радіо ефіру, можуть вважатися образливими і виправдовують встановлення юридичної відповідальності з точки зору ст. 10 Конвенції. Але звільнення, яке було застосовано до Фуентеса Бобо, зважаючи на строк роботи в зазначеній організації та його вік, було занадто жорстким видом юридичної відповідальності. Тому мало місце порушення ст. 10 Конвенції [12].

Відповідно до рішення Суду у справі «Таммер проти Естонії», 2001 р., обов'язково повинно бути розумно співвіднесено бажання публічного висвітлення певних відомостей і цінності, яку вони собою являють для загальної аудиторії. Притягнення журналіста до кримінальної відповідальності за образливі висловлювання на адресу жінки політика, що не зумовлено суспільними інтересами знати деталі приватного життя і не є необхідним в демократичному суспільстві, не становить порушення ст. 10 Конвенції [13].

Справу «Санді Таймс» проти Сполученого Королівства», 1979 р., було спричинено тим, що в Сполученому Королівстві було накладено судову заборону на публікації в газеті «Санді Таймс» щодо великої кількості немовлят, яке народилися з дефектами, викликаними (як зазначалося журналістами на підставі думки громадськості) вживанням вагітними жінками талідоміду виробництва компанії «Дістілерс». Заборону було накладено на вимогу компанії «Дістілерс», яка обґрунтувала свою позицію тим, що така публікація є неповагою до суду, бо судовий розгляд на час публікації ще тривав. В рішенні Суд зазначив, що така заборона не була необхідною в демократичному суспільстві, оскільки оскаржуване втручання не відповідає нагальній суспільній потребі, яка переважала би суспільний інтерес у здійсненні свободи вираження поглядів, а зазначене обмеження було непропорційним відповідній правомірній меті [14].

Обставини справи «Де Хаес та Хійселс проти Бельгії», 1997 р. стосуються статей журналістів, де йдеться про свідомо винесення суддями незаконних рішень з мотивів приятелювання з учас-

никами процесу. Журналісти вказали в публікаціях, що преси не належить перебирати на себе судові функції, але це кричущий випадок, і вони не могли і не мали права мовчати. Втім, журналістів було притягнуто до відповідальності. Але Суд визнав порушення Бельгією ст. 10 Конвенції [15].

В рішенні у справі «Барфорд проти Данії», 1989 р., Суд не визнав порушення ст. 10 Конвенції в тому, що журналісти було притягнуто до відповідальності, оскільки журналісти не обґрунтували, чому, на їх думку, робота не державній службі вплинула на позицію двох непрофесійних суддів [16].

Відповідно до практики Суду стосовно державних службовців межі образливої критики є ширшими, ніж стосовно приватних осіб, але вужчими, ніж стосовно політиків. У Рішенні у справі «Яновські проти Польщі» Суд дійшов висновку про відсутність порушення Конвенції з боку судів Польщі. В Польщі журналіста Яновські було засуджено за висловлювання «дурень» і «тупиця» на адресу охоронців правопорядку, які вимагали від вуличних торговців перейти торгувати на ринок. Швидше за все, така вимога не відповідала законодавству Польщі. Яновські вступився за торговців, висловившись образливо на адресу охоронців порядку [17].

Варто звернутися також до рішення Суду у справі «Обзьовер» та «Гардіан» проти Сполученого Королівства», 1991 р. Газети «Обзьовер» та «Гардіан» опублікували статті про зміст мемуарів Пітера Райта «Мисливець на шпигунів», в яких йшлося про протиправну діяльність служби безпеки (МІ5). Суд в Англії заборонив відповідні публікації. Але Суд з урахуванням того, що зазначені мемуари до вказаної публікації в газетах було опубліковано в США, зазначив, що така заборона не є необхідною в демократичному суспільстві після зазначеної публікації в США [18].

Відповідно до рішення у справі «Нікула проти Фінляндії», 2002 р., має існувати більш високий захист заяв, за допомогою яких обвинувачений критикує сторону обвинувачення, в порівнянні із словесними атаками на суддю чи суд в цілому. Обставини справи є такими. Адвокат Анне Нікула назвала в одній із справ, яку вона вела, тактику прокурора пов'язаною з маніпулюваннями і незаконним поданням доказів, у зв'язку із чим її було засуджено за дифамацію без володіння достатніми відомостями. В своєму рішенні Суд визнав порушення ст. 10 Конвенції [19]. В рішенні Суду у справі «Штейр проти Нідерландів», 2003 р., зазначив, що притягнення до дисциплінарної відповідальності Штейра (адвоката) було

порушенням ст. 10 Конвенції. Штейра було притягнуто до відповідальності за висловлювання, згідно з яким інспектор соціальної служби міг отримати свідчення обвинуваченого лише шляхом застосування неприйняттого тиску, оскільки допитав його за відсутності адвоката та перекладача [20].

Відповідно до рішення Суду у справі «Чейлан проти Туреччини», 1999 р., межі дозволеної критики уряду є набагато ширшими, ніж у випадках приватних осіб чи навіть політичних діячів. Домінуюче положення, яке посідає уряд, вимагає від нього обмеження в застосуванні кримінального переслідування, зокрема коли є інші засоби для реагування на невинуваті нападки та критику його опонентів. Втім, коли такі нападки підбурюють до насильства проти конкретної особи, політичного діяча або частини населення, органи державної влади користуються широкою свободою розсуду при визначенні необхідності втручання в свободу вираження поглядів. Суд зазначив, що стиль публікації, якої стосувався спір, є ворожим, а критика дій турецької влади – різкою, про що свідчать висловлювання «держаний тероризм» і «геноцид». Але при цьому мова не йшла про заклики до насильства, збройного опору або повстання. Засудження в Туреччині автора зазначених висловлювань Суд визнав порушенням ст. 10 Конвенції [21].

Обставини справи «Коломбані та інші проти Франції» є такими. Французька газета *Le Monde* на підставі першої редакції відповідного звіту, який не призначався для публікації але все ж таки потрапив на шпальти зазначеної газети, оприлюднила статтю, вказавши, що операції з наркотиками мають покровителів серед найближчого оточення короля Марокко. Журналістів було притягнуто до кримінальної відповідальності. Але Суд визнав таке засудження порушенням ст. 10 Конвенції [22].

Значення вказаних та інших подібних рішень Суду для кримінального права України полягає в тому, що їх слід використовувати у:

- 1) науковій сфері – як підґрунтя для подальшої наукової розробки питань використання у кримінальному праві європейських стандартів;

- 2) правотворчій діяльності – при підготовці проектів змін і доповнень до КК України з питань, пов'язаних з відповідними європейськими стандартами. В цілому Кримінальний кодекс України [23] відповідає викладеним вище стандартам. Неприпустимою є криміналізація діянь, які визнаються Судом законними.

КК України передбачає ряд злочинів, під які підпадає розголошення інформації, що ганьбить потерпілого (ст. ст. 120, 127, ст. 161, ч. 2, 3 ст. 365, ч. 2 ст. 387). В КК України також криміналізовані деякі випадки погроз розголошення інформації, що ганьбить потерпілого (ч. 2 ст. 154, ст. 386). Тут є сенс розглянути такі випадки. В одному випадку мова йде про розголошення правдивої інформації, яка становить суспільний інтерес. Але зазначимо, що честь і гідність людини не є єдиними об'єктами вказаних злочинів. В іншому випадку, який є сенс розглянути, мова йде про розголошення завідомо неправдивої інформації. Але такі випадки не захищають стандартами Конвенції і Суду.

Можна погодитися із О. Л. Гуртовенко, який зазначає, що не суперечить зазначеним стандартам криміналізація образи і наклепу в ролі способу підбурювання до вчинення злочину, оскільки тут настання характерних наслідків образи і наклепу не розглядається суб'єктом злочину як самоціль, тобто тут криміналізація відбулася з огляду або на небезпечну мету, на шляху до якої використовуються психічні вплив і шкода при образі чи наклепі як допоміжні, або на результат втілення в життя згаданої небезпечної мети [24, с. 67];

3) правозастосуванні – при тлумаченні, застосуванні положень КК України з питань права на честь і гідність людини і права на свободу висловлювань. Положення КК України не підлягають тлумаченню як такі, що передбачають в ролі злочинів діяння, які визнаються Судом законними.

Література:

1. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 22 березня 2006 року № 3477-IV // Урядовий кур'єр. – 2006. – № 60.
2. Конвенція про захист прав людини та основних свобод від 4 листопада 1950 року // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13.
3. Case of Oberschlick v. Austria. – <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en>.
4. Case of Sürek v. Turkey (№ 1). – <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en>.
5. Case of Lingens v. Austria. – <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en>.
6. Case of Prager and Oberschlick v. Austria. – <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en>.

7. Case of Handyside v. the United Kingdom. – <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en>.
8. Case of Ukrainian Media Group v. Ukraine. – <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en>.
9. Case of Feldek v. Slovakia. – <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en>.
10. Case of Karhuvaara and Iltalehti v. Finland. – <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en>.
11. Case of Jerusalem v. Austria. – <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en>.
12. Case of Fuentes Bobo v. Spain. – <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en>.
13. Case of Tammer v. Estonia. – <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en>.
14. Case of Sunday Times v. the United Kingdom, 1979. – <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en>.
15. Case of De Haes and Gijssels v. Belgium. – <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en>.
16. Case of Barfod v. Denmark. – <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en>.
17. Case of Janowski v. Poland. – <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en>.
18. Case of Observer and Guardian v. the United Kingdom. – <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en>.
19. Case of Nikula v. Finland. – <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en>.
20. Case of Steur v. netherlands. – <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en>.
21. Case of Ceylan v. Turkey. – <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en>.
22. Case of Colombani and Others v. France. – <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en>.
23. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21. – Ст. 920.
24. Гуртовенко О. Л. Психічне насильство у кримінальному праві України: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Одеса, 2008. – 251 с.